

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на тема „Градски некрополи от епохата на II-то българско царство“ за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ на Филип Божилов Петрунов, докторант на свободна подготовка към департамент Археология в Нов български университет. От проф. д.и.н. Станислав Станилов, Национален археологически институт с музей при БАН.

Темата на доктората е сполучливо подбрана, безспорно дисертабилна и има достатъчна емпирична база, което е най-важното условие за успешна реализация. Може да се каже дори, че нейното формулиране и възлагане е малко закъсняло, което се вижда от количеството натрупан материал. Тя е част от проблема за структурата на средновековния български град, част от градското развитие на православните страни в Европейския Югоизток. Тук не може да не се отбележи, че археологията на градовете на Второто ни царство, все още не е решила сполучливо проблема за структурата на средновековния град, независимо от известните до сега опити. Говоря за чисто археологическия, а не за извороведския негов характер. Така, на докторанта се е наложило да преви кратки характеристики на съответните градски центрове, при което на места той се е увлякъл да описва техните паметници, която смятам за излишно.

При „съчиняване“ на заглавието за хронологическата рамка са използва термина „епоха“ което е непромерно. „Епоха“ за по-широки рамки на едно културно-историческо или по-скоро цивилизационно явление, например „каменно-медна епоха“ или „късна бронзова епоха“; феодална епоха, епоха на капитализма и т.н. Тези два века са просто период от епохата на феодализма с определени времеви и териториални граници. Можело е да се употреби изразът „периода на...“ или „времето на...“ Защитата на термина „епоха“ за случая има слаба аргументация.

Работата е структурирана на Увод, четири Глави, Заключение, илюстративна част от пет Приложения, които съдържат табла и таблица със статистически данни за градските некрополи. Според мен тук липсва само Списък на илюстративната част, която да съдържа съответната информация, както се прави при всяко монографично изследване. Вместо

това са поставени надписи под всяко табло, с указание кой е ръководил проучванията.

Уводът съдържа бележки за проучванията на средновековния български град, като в тях акцентът е върху историята, а не върху археологията. Правилно е в този увод поставен въпросът: Що е град? А отговорът е в кратък и неособено критичен преглед на различните мнения. В увода на място е въпросът: Що е некропол и каква е неговата роля? След което е поставена целта – ясно формулирана и разбираема. Тук, според мен, липсва характеристика на емпиричната база. Огромното количество гробове е разкопано от професионалисти с различна квалификация, понякога едни от тях дори не можеха да се назоват така. Би трябвало такава част да укаже коя информация е автентична и коя е съмнителна. Това има пряко отношение към самата разработка. Също можеше да бъде отбелязана недостатъчна стойност на публикациите в АОР, които авторът ползва наравно с пълноценните, да ги наречем „стандартни“ работи. Разнородността на археологическите извори го е принудила да предложи едно „неравномерно“ изложение и то по същината на материала. Примерно, на места прави бележки върху особености на погребалния обред, а другаде такова нещо няма, защото го няма и в публикацията. Така системността се е изразила главно в добросъвестното излагане фактологическия материал и само при възможност необходимия анализ по темата.

Глава I. Преглед на проучванията. (с.23-31, 9 с.)

Прегледът започва с проучванията на града, като такъв, а не на некрополите. Характеристиката има въвеждащ за темата характер и главната сполука на автора тук е в обособяването на всичките въпроси свързани с изучаването на града през този период в 5 групи. Едва след тези бележки авторът предлага характеристика на проучванията на некрополите от II-то ни царство. На места са загатнати слабостите, вярно доловени, което е важно за качеството на доктората. Общо взето, тази част прави добро впечатление по отношение на оценките, но на фона на многото проучени паметници изглежда твърде кратка.

Глава II. Градските некрополи от епохата на Второто българско царство по археологически данни. Това всъщност е заглавието на доктората, изразено малко различно – там е „второто“ е с римска цифра, а тук е с дума. Това за бъдещо издание, според мен, трябва да се поправи. Главата

съдържа информация и бележки за 40 паметника в които се разполагат най-често по няколко некропола, при което е трудно да се формулира мярката за тяхното определение – кои са единични гробове кои некропол – примерно от един-два-три-четири-пет... са ли отделни гробове или са некропол?...

Главата предлага съответните по темата паметници, с пълна, но кратка характеристика на тяхното съдържание. Описано е, не само онова, което се разбира под термина некропол т.е. разположение, план, гробни ями (устройство), разположение на скелетите и гробния инвентар като такъв. Излишни са, според мен, описанията на находките, главно накитите, което е тема на друго изследване. Може би авторът е трябвало да потърси разликите между гробен и погребален инвентар, което в проучванията на некрополи от този период представлява значителна трудност, поради спецификата на християнския погребален обред. Вярното е, че той отбелязва случаи когато находките не са гробен, а погребален инвентар, но формулираща част в случая няма. Иначе информацията е относително пълна и дава сравнително вярна картина на „археологията на смъртта“ през коментирания период. Тази част, която представлява, ни повече, ни по-малко, базата на изследването, въпреки слабостите, тя дава обща и сравнително подробна картина на емпиричната страна на проблема.

Глава III. Некрополите в структурата на средновековния град с. 125-132, 8 с.

С тази глава започва аналитичната част на дисертацията, като в нея трябва да се отговори на основния въпрос – има ли правила, има ли система за разположението на гробовете и формирането на некрополи.

Тук некрополите са сполучливо класифицирани в три групи със съответната характеристика:

- 1 Около храмовете.
- 2 В цитаделите.
- 3 В подградията.

Това разграничаване макар и условно, най-добре служи при обобщаването на паметниците. Иначе по принцип отделните паметници могат да се корелират, например гробовете около храмовете могат да са в подградия или пък, храмовете с гробове може да има в цитаделите.

Класификацията предложена от докторанта обаче, позволява да се оперира с материала при допускане на отклонения в обяснителни текстове. Най-сетне оставам с впечатлението, че все пак докторантът успява да вкара материята в рамки, които позволяват по нататъшно опериране с нея и това определено е сполука.

Глава IV. Елитарни погребални практики и гробни съоръжение на висшата аристокрация от епохата на Второто българско царство (с. 133-166, 33 с.).

Главата започва със сравнително дълъг пазаж за императорските порфирни саркофази от римо-византийската епоха. Той се отнася за гробовете на византийските императори от раннохристиянския период и няма пряко отношение към темата на дисертацията. Знаино е, че порфирни саркофази през 12-14 в вече не се употребяват...

Тук намираме класификация на елитарните гробни съоръжения:

1 Ниши,

2 Саркофази

3 Зидани гробници

Първото ми впечатление от изложението е, че базата данни може да бъде обособена като отделна тема. Необикновено големия брой публикации посветени на въпросната материя подсказва един подправен или неподправен интерес, при голямата оскъдица на паметници. Авторът е изправен пред нарастващ брой хипотези, понякога абсурдно противоречиви, но от друга гледна точка - твърде вероятни. Главната особеност на дискусиата е трудната приложимост на принципа на Окам, че най-вероятно е най-очевидното.

Едно от достойнствата на четвъртата глава е текстът с който Филип Петрунов се опитва, според мен съвсем обективно, да проследи сакрализацията на аристократическите гробове, като я свързва с много мяра с почитането на мощите на православни светци, ни специално снабдяването с мощи на новата столица на българската монархия след нейното възстановяване. Хипотезата е „изтеглена“ от познанието му на дискусиата за владетелските гробове в Царевград Търнов. Тази част от четвъртата глава не е обособена и широко развита, а би трябвало да е така, защото поне аз не познавам публикация посветена изцяло на това явление.

Преди да пристъпи към коментар на емпиричната материя, авторът споменава гробове на български аристократи извън територията на средновековна България: на цар Михаил Шишман в църквата в с Старо Нагоричане, на Ватаца Ласкарис правнучка на Иван Асен II в Коимбра (Португалия), на Ана Неда, съпруга на Михаил III Шишман I в манастира Дечани в Косово. След тази, в известен смисъл атрактивна част от глава IV, идва ред на археологията. В текста е дадена изчерпателна характеристика на паметниците, но тя е вписана някак в историята на проучванията и дискусиата за която споменах по-горе. В нея участват представители на всички поколения археолози, които много често излизат от рамките на изследователския анализ т.е. откъсват се от материята и разсъждават предимно на база логика. Авторът познава добре дискусиата, цитирал е почти всички автори и в едни случаи заема доста категорични позиции. В същото време той използва метрична информация, в смисъл цитира размери на гробни съоръжения в хода на коментара, което според мене е от полза за читателя, дори ако той е добър познавач на материята. Изложението на самата дискусия е доста стегнато т. е. авторът не се е съблазнил да разтегне тази част заради обема на работата.

Достатъчно подробно е предадено състоянието на проучванията на гробниците, заедно с обичайните различни мнения. Тук текстът е достатъчно ясен и постижението на докторанта е в това, че той е достатъчно полезен и при едно издание на работата, ще е една от „работещите“ и части. Става ясно, че авторът владее тази материя в детайли, като на места е пристрастен и критичен, но в края на краищата, това е негово право. Тук въпросът е, дали това е направено с достатъчно академична мярка, което по моя преценка е направено. Проследени внимателно са реалните възможности, да се идентифицират като гробници, всички съоръжения в съответните църкви с определимата хронология. Всеки паметник е получил специално внимание и дори на места текстът е претоварен със споменатите метрични показатели. Това произтича от старанието на Филип Петрунов да използва цялата информация, изложена в дискусиата, с реконструктивните съображения на участниците, без които паметниците не биха могли да бъдат идентифицирани. Тук, съвсем правомерно, най-много внимание е отделено на църквата „Св. Четиридесет мъченици“, преценката за която е възможно най-обективна. Сега бележката ми е, че при анализа на дискусиата за нейната същност и значение е отделено малко внимание на

информацията за строежите на това място преди издигането на Великата лавра от Иван Асен II. Това се отнася за контекста на темата в частта за сакрализацията на аристократическите (владетелските) гробове. Обърнато е специално внимание и на дворцовата, (както я нарича авторът) капела „Света Параскева (Петка) Търновска“ с откритите при разкопки останки от гробове.

Най-много място (7 с.) е отделено на гробницата в църква № 4 в крепостта на Калиакра. Тук авторът (активен участник в последните проучвания) в стремежа си да изгради убедителна хипотеза за идентификацията на аристократически (владетелски) гроб в останките от храма, е представил цялата информация за паметника. Подробно е проследил документацията от предишните изследвания с цитирания на текстове и след това подробно описва разкопките с подробни метрични данни, които този път нямат никакво отношение към темата. В общи линии текстът на места заприличва на отчет за разкопаното. Смятам, че това разбираемо увлечение на автора в едно бъдещо издание трябва да се съкрати след консултация с научния ръководител. Както впрочем и други текстове, особено тези които предлагат дълги буквални цитирания на различни съчинения по проблема. Що се отнася до гроба в църква № 4 на Калиакра, струва ми се, че по логиката, с която са идентифицирани други аристократически гробове от Второто царство, тази гробница наистина може да се персонифицира, като последното обиталище на деспот Добротица.

В края на глава IV е направено обобщение за саркофозите на българските аристократически гробове. То е пренебрежително малко, явно авторът е разчитал на изложението във втората, глава. Там наистина на тези красноречиви, макар и твърде оскъдни останки е обърнато повече внимание. Но тук в аналитичната част на работата липсва напълно конкретиката. Пак по отношение бъдещото издание препоръчвам текстът за саркофозите да бъде преработен и представените в текст и илюстрации паметници, да получат повече внимание.

Заклучението (с. 166-177, 11с.).

Като обем, то е напълно задоволително, но ако се оценява неговия характер могат да се направят критични бележки. Като съдържание то, според мен, съвсем правомерно, представя главно функционирането т.е. „развитието“ на некрополите в градска среда. Авторът вярно е доловил

тенденциите и ги е оценил достатъчно пълно. На места се забелязват повторения на оценки от основните текстове, но това е обичайно за този вид съчинения, където авторите са изправени от огромна по обем база.

Каталогът (с. 237-406, 169 с.) е много добро постижение на докторанта. Неговото съдържание представя достатъчно подробно паметниците, подреждането на информацията по вертикала е целесъобразно направено. Не е съвсем „еднороден“, но това предлага материалът т.е. начина по който са публикувани паметниците. Като цяло текстовете напълно удовлетворяват, защото могат да се ползват лесно и заедно с цитираната литература, представляват един достъпен „компетентен“ справочник. Тази оценка е важна, заради подготовката на кандидата за изследователска работа, каквато предполага добиването на въпросната образователна и научна степен.

Предвид съображението, че археологията е образ и слово, обръщам специално внимание на илюстративната част. Тя представлява старателно изработени графични табла и неголям брой качествени фотографии. Структурата разделя материала на 5 приложения, които съдържат:

Приложение 1. Съдържа 41 табла с карта и планове на градовете, където са отбелязани местоположенията на некрополите.

Приложение 2. Съдържа 8 табла с графичната документация на 188 гроба от некропола на Калиакра.

Приложение 3. Съдържа 4 табла с графики и фотография от проучванията на крепостта Калиакра.

Приложение 4. Съдържа 14 табла с фотографии и графични реконструкции на саркофази и надгробия.

Приложение 5 . Таблица (с данни от каталога) на гробни съоръжения и инвентар.

Илюстративният материал е отлично изработен и показва отговорното отношение на автора към хипотезата, че археологията е и образ и слово. Бележка имам само към вече споменатото *parti pri* към Калиакра: В приложение 2 са представени графично средновековни 188 гроба от Калиакра, които нарушават равнопоставеността на материала и, освен това, са свършено излишни за целите и задачите на дисертационния труд. Излишно е и приложение 2, което представя документация от

разкопките на Калиакра по същата причина - графичната илюстрация (илюстрации) би трябвало да е в приложение 1. На място е приложение 4, но приложение 5 е също напълно излишно, защото данните там се намират и в каталожните описания.

В работата са използвани 704 заглавия специализирана литература. Тя е само на кирилица, тъй като, поради големия обем на базовия материал от 10,756 гроба, докторантът и неговия ръководител са се отказали от сравнителен анализ с некрополите от съседните, сродни на българската, средновековни култури. Аз намирам това за правилно, понежелак поради големия брой некрополи и гробове, ще се получи и непреодолимо голям обем на изследването.

Внимателният прочит на работата издава дребни слабости, които въпреки това, трябва да се имат предвид и „изправят“: При цитирането на използваната литература трябва да се цитира основния източник. Например авторът споменава базиликата Св. Ахил и цитира съчинение на Овчаров, а правилното е да цитира самия Муцопулос, чиято монография е преведена и издадена на български език. В академични съчинения цитираните изследователи не се титуловат, а в дисертацията това се е случило - едни се титуловат, други не. Използва се в повечето случаи терминът „предградия“ в други случаи обаче „подградия“. В специализираните съчинения обаче, приоритет има втория термин, независимо, че съдържанието им, според мен, е еднакво. Най-сетне, сигурно поради обичайното в такива случаи бързане, авторът на места макар и рядко, бърка пълния и непълния член.

След всичко изложено до тук съм длъжен да заявя, че предложената за защита работа, като обем и съдържание, съответства на академичните изисквания за успешното изпълнение на процедурата по тази защита. За това си позволявам си да препоръчам на почитаемото Научно жури да присъди на магистър Филип Божилов Петрунов научната и образователна степен „Доктор“.

София 13.03.2024

Рецензент:

Проф. д.и.н. Станислав Станилов